

УДК 811.161.2'271.12

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.0/25.178944>

Юлія МАКАРЕЦЬ,
 orcid.org/0000-0001-5372-5820
 кандидат філологічних наук,
 доцент кафедри української мови
 Національного педагогічного університету
 імені М. П. Драгоманова
 (Київ, Україна) makarets_iuliia@ukr.net

СОЦІОФІЛОСОФСЬКА СУТНІСТЬ НОРМИ ЯК КАТЕГОРІЇ СТАНДАРТИЗАЦІЇ МОВИ

У статті розглянута соціофілософська сутність норми.

Мовна норма – один із різновидів норми соціальної, тому її сутність можна витлумачити тільки у зв'язку з останньою. Витоки теорії соціальної норми сягають філософських учень античних часів, де її розглядали у зв'язку з поняттями «середини», «міри» й «належного» як категоріями морально-етичної сфери.

Середньовіччя витлумачило норму як трансцендентний, містичний зразок і правило, встановлені Богом і обов'язкові для дотримання в повсякденному житті. У подальші століття з розвитком науки в розумінні норми почали превалювати аспекти природної і соціальної зумовленості. Розвиток психології, психіатрії і медицини викристалізували протиставлення «норма – девіація (патологія) – аномалія».

У XX столітті, у період докорінних соціополітичних змін, девальвації старих цінностей і пошуку нових сенсів, демократизації і переходу в постмодерний стан у теорії норми все більшого значення набуває аспект примусу, її розглядають як один із виявів влади. Оскільки сьогодні з останньої знятий колишній ореол святості і безумовності, індивіди протиставляють традиційній нормі норми власні, індивідуальні. Поняття девіації стає все умовнішим і його межі стираються.

Наука як одне із джерел норм має все менше можливостей їх легітимізувати, втрачаючи безумовний авторитет. Ці загальні тенденції сьогоденного стану нормотворення знаходять вияв і в мовній стандартизації. Щодо норм, пропонуваніх мовними науковими інституціями, все виразніше лунає критика від все більшої кількості мовців, часто не фахівців. Позитивній, науково доведеній нормі протиставляється індивідуальна, яка набуває вигляду побутового «у нас так не говорять».

Нормотворці, усвідомлюючи, що наука втрачає привілею формулювати норми імперативно, пропонує все більше норм варіантних. Усе це позначається і на вирішенні питань стандартизації української мови, яка нещодавно дістала новий правописний стандарт.

Ключові слова: норма, соціальна норма, мовна норма, легітимізація норм, нормотворення, стандартизація, мовний стандарт.

Iuliia MAKARETS,
 orcid.org/0000-0001-5372-5820
 Candidate of Philological Sciences,
 Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
 National Pedagogical Dragomanov University
 (Kyiv, Ukraine) makarets_iuliia@ukr.net

SOCIO-PHILOSOPHICAL ESSENCE OF NORM AS A CATEGORY OF LANGUAGE STANDARDIZATION

The article deals with the socio-philosophical essence of a norm. Language norm is one of varieties of a social norm, so its essence can only be interpreted in relation with the last one.

The origins of social norm theory refer to philosophical conceptions of ancient times, where it was considered in relation with concepts “middle”, “measure” and “proper” as moral and ethical categories. The Middle Ages interpreted the norm as a transcendental, mystical sample, a rule, established by God and compulsory for daily life. In later centuries with the development of science in understanding of the norm natural and social conditionality began to prevail.

The development of psychology, psychiatry and medicine has crystallized the juxtaposition “norm – deviation (pathology) – anomaly”. In XX century, in the period of profound sociopolitical changes, of devaluation of old values and searching for new meanings, of democratization and transition to the postmodern state in the theory of norm the aspect of coercion becomes more and more emphasized.

The norm is considered as one of the manifestations of power. As today the power lost its halo of holiness and unconditionality, individuals opposed to the traditional norm their own, individual norms. The concept of deviance is becom-

ing more conventional and its boundaries are getting erased. Science as one of the sources of norms has less and less opportunities to legitimize them. These general trends in the current state of norm-making are also reflected in language standardization.

The norms offered by linguistic scientific institutions are increasingly criticized by an increasing number of speakers, who often are not specialists. The positive, scientifically proven norm is opposed by the individual, which takes the form of an everyday "we do not say so". Norm-makers, realizing that science is losing the privilege of formulating norms imperatively, proposes more and more variant norms.

All this manifests itself also in the standardization of the Ukrainian language, which recently received a new spelling standard.

Key words: norm, social norm, language norm, legitimization of norms, norm-making, standardization, language standard.

Постановка проблеми. Норма належить до універсальних понять науки, базових для проведення досліджень чи не в усіх сферах наукового знання. Тому й вивчення її відбувається у двох основних напрямках. Ідеться, з одного боку, про намагання дати загальну дефініцію норми, придатну для універсального її визначення в різних науках. З іншого – про окреслення змісту специфічних, часткових норм, як-то норми соціальні, моральні, правові, медичні, технічні тощо.

Однак розуміння процесів, які відбуваються з нормами в кожній окремій галузі науки й життя суспільства загалом, неможливе без розуміння як змісту, якого надає соціум нормі, так і його ставлення до самих норм та інституцій, що їх формулюють і намагаються легітимізувати. Це справедливо і для норм мовних і потребує пильного вивчення в умовах, коли літературний стандарт, зокрема правописна його частина, зазнає змін.

Аналіз досліджень. Питання дефініції норми зринає в усе більшій кількості наукових праць, оскільки методологія наукового пізнання вимагає чіткого визначення понять, якими оперує дослідник. Серед вітчизняних мовознавців, для яких одними зі знакових є питання екології мови та культури мовлення, сутності, критеріїв або ролі й змісту мовних норм торкалися О. Синявський, Б. Антоненко-Давидович, Н. Бабич, Н. Бондаренко, Л. Булаховський, І. Вихованець, В. Гак, К. Городенська, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, Т. Коць, М. Пилинський, О. Пономарів, В. Русанівський, Л. Струганець, І. Фаріон, О. Черемська, Г. Яворська та інші. Однак, обростаючи все новими тлумаченнями й деталями, мовна норма потребує не тільки конкретизації, а й повернення до розуміння її соціальної сутності й універсальної природи, що дасть змогу краще зрозуміти тенденції в сьогоднішньому нормотворенні та сприйнятті самих мовних норм.

Мета статті – розглянути соціофілософську сутність норми як універсальної категорії та як категорії мовної стандартизації.

Виклад основного матеріалу. Відповідь на питання про сутність норми потрібно шукати перш за все у межах філософії, оскільки саме філософи виділили її суттєві ознаки та сформулювали основи виділення її структури і критеріїв.

Норма – це перш за все онтологічна категорія. Під категоріями традиційно розуміють найзагальніші поняття, що «служать для «скорочення» досвіду, знаходження предметних відношень, розчленування і синтезу дійсності» (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 272). Кожна галузь знання оперує власними категоріями. Для лінгвістики це категорії функційні, граматичні, лексико-семантичні, словотвірні, синтаксичні тощо. Однак існують категорії, що мають універсальну природу, у яких відбувається формування світогляду людини. Їхня сутність – у «виході за межі будь-якого кінцевого, обмеженого утворення» (Там само). Онтологічна категорія норми стає відповідною точкою для системи координат, у якій людина сприймає світ, та основою оцінок і стандартів, на які вона опирається у житті.

Тому саме у філософських словниках зафіксовані спроби дати загальне, універсальне тлумачення норми: це «органічна частина оцінки, що співвіднесена з тим відтинком шкали, на якому розміщується стереотипне уявлення про об'єкт з відповідною ознакою» (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 435); «правило, якому підлягає певний процес чи його результат» (Краткий словарь по философии, 1982: 218); «припис, дозвіл або заборона діяти певним чином» (Философия: энциклопедический словарь, 2004: 584); «окремий випадок міри», «встановлений еталон, стандарт для оцінки наявних і створення нових об'єктів» (Новая философская энциклопедия, 2001: 108); «зразок, правило для наслідування, середня величина» (Новейший философский словарь, 2005: 419). Очевидно, що лексикографічні джерела навіть у межах однієї галузі знань – філософії – подають взаємосуперечливі тлумачення норми, оскільки «еталон», «правило», «оцінка» та «міра», через які найчастіше здійснюють визна-

чення, – не тотожні поняття. Такий різнобій має глибоке коріння.

Філософами потреба визначення норми була усвідомлена вже давно. Вони здійснювали його через поняття «зразку» і «середньої величини», що можна простежити ще в філософських парадигмах античних часів.

Уявлення про норму як «середню величину» бере початок в давньогрецькій філософії. Саме слово «норма» вжите не було, але була сформульована її ідея. Аристотель у «Евдемовій етиці» стверджував, що чеснота – це щось середнє між нестачею і надлишком (як, наприклад, між хитрістю і недолугістю – розсудливість, між нестриманістю і нечутливістю – поміркованість, між марнотратством і скупістю – щедрість тощо).

Він зробив висновки, що «у всьому неперервному і подільному має місце надлишок, нестача і середнє, причому [вимірюються ці величини] або у зіставленні одна з одною, або у зіставленні з нами... У всіх [справах] найкраще – це середнє, [...] бо воно згідне з тим, чого вимагає знання і розум, і воно веде скрізь до найкращого стану [...] Тож моральна чеснота неминуче має справу з якимись серединами і є якоюсь серединою» (Аристотель, 2005: 37). Ця Аристотелева чеснота, середина, яка пізнається через зіставлення і якою треба керуватися в житті, фактично і є нормою.

Вчення про середину як «найвищу цінність» було відоме грекам ще до Аристотеля і пов'язане із поняттям міри. У написі на стіні Дельфійського храму сказано: «Нічого понад міру» Закріпилося ж воно у вченні стоїків про етичні закони: людина має слідувати «середньому», щоб вести добродесне життя, тобто діяти «належно» (Аванесов, 2005). Належною дією вони називали ту, що сама по собі не є ні поганою, ні доброю, вона нейтральна, але «її вчинення розумно виправдане, відповідає природі і влаштуванню людини і часто навіть обов'язкове, оскільки невчинення може бути проступком» (Там само). Відповідно до вчення стоїків належний вчинок – це те, що знаходиться між злочином і доброю справою і те, що має «розумне виправдання».

Тож стародавні греки пов'язували ідею «середнього», «чесноти» й «належного» із категоріями «міри» і «межі». «По суті, поняття норми складається саме з цих базових понять, інакше кажучи, етика є тією сферою діяльності людського духу, де межі природні, а роль міри фундаментальна. І Гесіод з його «Міри у всьому дотримуйся», і Фокілід з його «за все краща міра» і Піфагор з його «у всьому міра – найкраще» мають на увазі саме помірність як вираження норми» (Муравьев, 2014).

Вживання ж самого слова «норма» (лат. “norma” – «керівне начало, правило, зразок») сягає Стародавнього Риму. Початково так називали інструмент теслі, яким перевіряли прямі кути. З будівельної справи завдяки метафорам давньоримських риторів слово набуло морально-етичного й навіть правничого значення. Для Цицерона норма стала метафорою мірила «права і безправ'я» (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 433) і так опинилася в одну ряду з “régula”, що стало витокком римського вчення про правову норму як писане чи неписане правило, що регулює певний аспект суспільного життя.

У добу Середньовіччя теорія норми розвивалася в контексті постулатів християнської моралі й тлумачення християнських догм. Джерелами норм стали Святе Письмо, канон, устава, агіографічні тексти тощо. «У цей час норма визначається в термінах добра і зла і передбачає обов'язкову оцінку явища через зіставлення його з ідеалом або еталоном, а вся моральна риторика доби йде у напрямі «вироблення умовного рефлексу», тому тогочасна нормативність – це, по суті, «виховання має майже на біологічному рівні. Нормативність – частина вироблення рефлексорних реакцій» (Муравьев, 2014).

Християнське вчення наголошувало, що ці норми-зразки, яких має дотримуватися людина в повсякденному житті, встановив сам Бог, тобто вони мали не суспільну, а трансцендентну, містичну природу. Отець християнської церкви Аврелій Августин писав: «Про саму ж Істину не судить і Отець, бо Вона не менша за Нього, і при тому все, про що судить Отець, Він судить через Неї. Бо все, що прагне єдності, у Ній знаходить свою норму, або свою форму, чи свій зразок, чи нехай назвуть це іншим словом: бо тільки Вона є повною подобою Того, від Кого отримала своє буття» (Августин, 1999: 477).

Християнських середньовічних філософів цікавила не природа норм, яка для них була очевидною, а їх зміст. Ця тенденція триває в Новий час. Хоч разом із цим філософи виводять її з суто метафізичного поля у поле природних універсальних законів буття (наприклад, «природні закони» Т. Гоббса). Поступово норму усвідомлюють як природне, а з часом і соціальне явище.

Протягом тривалого часу філософія була зосереджена саме на змісті норм правових і моральних. У наступні віки поняття «норми», набуваючи все більшого поширення в науковому дискурсі почало потребувати визначення своєї сутності і критеріїв. Виразно це виявилось в XIX – XX ст. Тлумачення норми відбувалося у межах категорій

примусу й свободи, об'єктивності і релятивності, з'ясовувалася їх внутрішня чи зовнішня щодо людини природа та сутності «нормального» як «середнього» чи «належного».

Посилення уваги до змісту цього поняття було зумовлене активним розвитком медицини, психології і психіатрії, для яких поняття норми й аномалії (у психіатрії – патології) були одними з ключових. Потрактування норми навіть у філософських працях дістало психологічний ухил, філософи заговорили про психологічні підстави норми та про інтеріоризацію як умову її дотримання.

В. Віндельбанд, намагаючись дати філософське трактування норми, визначав її як «такий спосіб поєднання психічних елементів, який за належних умов може бути визнаний природно необхідним, закономірно зумовленим процесом душевного життя тією самою мірою, що й інші, зокрема прямо протилежні йому. Норма – це певна форма психічного руху, яку мають здійснювати природні закони душевного життя» (Виндельбанд, 1994: 239).

На думку філософа, норми – це тільки одна з форм реалізації законів природи, а система норм – «відбір з неозорого розмаїття комбінацій, у яких можуть проявлятися, відповідно до індивідуальних умов, природні закони психічного життя» (Там само: 240). Він зазначав, що норми мають бути обов'язково схвалені й загальнозначимі, а також пов'язані з переконанням, що все решта – відхилення від норми, яке треба засуджувати.

Значимість норм, зумовлена відбором, якого вони зазнають, робить їх основою оцінки, яка полягає «в констатуванні збігу чи розбіжності між нормою й оцінюваним об'єктом» (Там само: 247). У теорії норми В. Віндельбанда вагоме значення належить твердженню, що зовнішнє правило стає нормою тільки в результаті усвідомлення й прийняття, а ставши фактом свідомості, вона поступово стає фактом психічного життя людини, визначаючи її поведінку. Так норма, відіграючи визначальну роль у рішеннях волі, стає виявом людської свободи.

Осмилюючи норми моральні в межах свого релігійно-містичного бачення світу, В. Соловйов віднаходив їх психологічний «корінь» у «первинних почуттях» (сором, співчуття, благоговіння тощо). Як і філософи Античності, він звертався у тлумаченні норми до поняття належного як правди і кінцевої основи. «Поняття справедливості... приймають у чотирьох різних значеннях. У найширшому справедливість – синонім належного, правильного, *нормального*, вірного

загалом – не тільки у сфері морального..., але й у сфері розумового...» (Там само).

В. Соловйов стверджував об'єктивну природу норми як такої, що реалізує справедливість і має божественну природу. Як і решта християнських філософів, він дотримувався думки, що «вся оцінна діяльність людини є тільки реалізацією закладених у людину Богом здатності до сприйняття норми та уявлень про ідеал» (Ефанова, 2015: 71).

Наприкінці XIX – на початку XX ст. норму розглядали як об'єктивну сутність, що не обмежує, а забезпечує реалізацію свободи особистості в соціумі. Підкреслювали психологічну основу норми, яка забезпечує її реалізацію: тільки усвідомлена й прийнята вона працює у суспільстві. В одному ряду із нормою вживали поняття «належного» як такого, що має бути. Видається, що саме через останнє, а не через «усереднене значення», і доцільно визначати норму сьогодні. Хоча останнє набуло поширення у психології, де й тепер норму розуміють як «такий стан системи, що характеризує її як щось середнє між надлишком і недоліком» (Кобильченко, 2015: 65), залишають за нею значення «чогось середнього, усталеного, того, що не виділяється з маси, і, по-друге – пристосованішого, адаптованішого до певного середовища» (Братусь, 1988: 301).

У філософських концепціях наступного століття норму все частіше розглядають у контексті влади й примусу. «Норму визначають зовсім не так, як природній закон, але тією роллю вимоги й примусу, яку вона здатна виконувати щодо галузей, у яких діє. Тому норма є носієм певної владної претензії» (Фуко, 2005: 73).

М. Фуко відзначив сформовану у XIX – XX ст. під впливом розвитку медицини й психіатрії двоїстість у трактуванні норми «як правила поведінки» і «як функційної регуляції», «норми у протиставленні до неправильності й безладу й норми, протиставленої патологічному й хворобливому» (Там само: 198). Приблизно у цей час Е. Фромм відзначив релятивність норми: нормальним можна вважати те, що відповідає прийнятим стандартам. У такому розумінні норма відносна щодо суспільства. Але, зауважує філософ, є підхід, за яким визнають об'єктивні норми, які існують поза суспільством. Відповідність чи невідповідність останнім норм, прийнятих у суспільстві, стає підставою вважати суспільство здоровим чи хворим (Фромм, 2014).

Попри те, що навколо поняття норми продовжували точитися дискусії, загальновизнаною стала соціальна її природа. Розвиток соціологіч-

ного вчення поступово призвів до визнання, що норми виникають і існують вони там, де є взаємини між людьми, і саме вони виконують роль «головних елементів соціальної системи» (Большой толковый социологический словарь, 2001: 493), і що «в природі, яка не задіяна в людській активності, норм немає» (Леви).

Норму окреслюють як зовнішній щодо індивіда припис, що визначає «соціальні очікування «правильної» і «належної» поведінки», який шляхом інтеріоризації може перетворитися на внутрішню настанову. Щоб норма була визнана, необхідна «наявність легітимності, згоди і припису. Це означає, що процес становлення норми є одночасно контрактом і підтвердженням права на дисциплінування» (Муравьев, 2014).

Щоб норма стала інструментом регулювання соціальної взаємодії, потрібен контроль за виконанням цього соціального «контракту» і дієві санкції. Це стосується не тільки правових норм, щодо яких причинно-наслідковий зв'язок «порушення норми – покарання» є очевидним, а й щодо норм усіх типів, оскільки кожна норма, і мовна зокрема, – соціальна, а отже, її порушення – це порушення очікувань соціуму.

Отже, норма має соціальну природу незалежно від галузі, у якій вона діє. Йдеться про універсальний рівень ноосфери, що регулює сутнісні аспекти взаємодії як всередині самого суспільства, так і суспільства та природи, механізмом прояву якого стають норми спеціальні: правові, політичні, етичні, технічні, медичні, мовні та інші.

Разом із тим існує й універсальна наднорма – це припис дотримання норм членами суспільства. На цій підставі виокремлюють окремий тип «соціальних норм» – загальних постулатів, завдяки яким можлива реалізацію конкретніших спеціальних норм (Козырьков, 2004). Тому криза галузевих норм – це часто й симптом глибшої кризи універсальних постулатів, що забезпечували функціонування перших.

Виразно відчуває це постмодерна епоха. Норми виконували функції регулятора на всіх етапах розвитку суспільства й продовжують це робити тепер. Але вони мають історико-культурну детермінованість. «Норми є передумовою культури і продуктом реалізації її соціальних функцій [...] Культура легалізує норми і постійно відтворює їх, надаючи суспільству певного впорядкування [...] Уся сутність цінностей бачиться в тому, щоб санкціонувати легітимність норм [...]» (Козырьков, 2004: 164-165).

Новітній час приніс зміни не тільки в змісті деяких норм, а й у їх сприйнятті. «Після розкладу

традиційного суспільства і виникнення різних суспільних форм нового типу соціальна норма у них все більше усвідомлюється як зовнішній стандарт. Під натиском плюральності всі норми стали слабкими, потенціал контролю все менший» (Муравьев, 2014).

Постмодернізм ознаменував також зростання значення норм індивідуальних. Соціальні норми, які вважали загальноприйнятими, все частіше почали ставити під питання. Постмодерна людина почала сумніватися у їх легітимності, як і в легітимності інституцій, які беруть на себе владну функцію нормотворення і впровадження нових норм. «У норми в європейській традиції є історична траєкторія, яка веде від максимальної детермінованості, максимальної ієрархічності і максимальної уніфікації суспільної поведінки до все більшого релятивізму» (Там само).

Із намаганням утримати «уніфікованість» норми, що бере початок у первісному суспільстві з його чіткою ієрархією та ритуально-звичаєвою організацією, О. Муравйов пов'язує формування понять девіації як відхилення та антинорми як порушення. Культура ж постмодернізму легітимізувала індивідуальні норми в такому обсязі, що фактично «звела теорію девіації до нуля». «Поступово втрачається розуміння денотата, цінностей, які охороняють норми, самі норми (і антинорми зокрема) перетворюються на псевдонорми, а потім і в елементи плюральності, щоб врешті-решт стати зовсім факультативними (наприклад, модою чи конформністю)» (Там само).

Сучасному культурному простору властива деканонізація традиційних цінностей і норм. Це супроводжується поваленням не тільки колишніх кумирів, а й авторитетів. За таких умов формування нової визначеної системи цінностей і утримання норм є непростим завданням. Норма як феномен вияву влади повинна мати визнаного «законодавця», інакше вона не матиме легітимності в суспільстві, залишатиметься фактом зовнішнього примусу, не перетворившись на ціннісний факт свідомості індивіда.

Досі одним із легітимних «законодавців» у цій сфері поряд із традицією і вірою була наука («позитивне встановлення») (Вебер, 2016: 95). Однак, за твердженням Ж.-Ф. Ліотара, сьогодні, коли традиційні норми переживають кризу, механізми легітимізації нових, зокрема й через науку, майже втрачені. З XIX ст. наростала криза науки, яка виявляється зокрема й в ослабленні спроможності до легітамізації знання (Ліотар, 1998: 93-96).

Вона пов'язана з тісним зв'язком науки й політики, який сьогодні породжує явище «подвій-

ної легітимізації», у якому знання «більше, ніж коли-небудь, підлегле державам, а з урахуванням сучасних технологій навіть ризикує стати однією з головних ставок в їхніх конфліктах [...] Знання і влада є двома сторонами одного питання: хто вирішує, що є знанням, і хто знає, що потрібно вирішувати» (Там само: 27–28).

Сьогодні роль науки зводиться до того, аби формулювати денотативні, а не прескриптивні висловлювання. Вона має інформувати суспільство про певні факти дійсності, окреслювати, що можна зробити, що здійсненне, але не вона вирішує, що потрібно зробити. З демократизацією життя влада суспільства стає все більшою. Саме воно оцінює, чи вписується здійснення того, що, за наукою, є здійснюваним, в уявлення про справедливе, а отже, вирішує, чи стане воно нормою. «Знання більше не є суб'єктом, воно йому служить; єдина (але дуже суттєва) його легітимність в тому, щоб давати можливість моральності стати дійсністю [...] У такий спосіб уводиться зв'язок знання з суспільством і державою, який, у принципі, виявляється зв'язком засобу з метою» (Там само: 88-89). Розмежування теоретичного (наукового) і практичного (суспільного) розуму веде до «атаки на легітимність наукового дискурсу», тобто на його здатність нормувати життя суспільства.

Теорія Ж.-Ф. Ліотара про постмодерну кризу легітимності науки в сфері нормотворення може бути цікавою в контексті пояснення причин активної критики в українському суспільстві пропонуваніх науковими інституціями змін у літературному стандарті мови, зокрема правописі. Безумовно, тут діє цілий комплекс історико-політичних чинників, однак, враховуючи власне українські пострадянські реалії, не варто ігнорувати і культурні ознаки доби.

Висловлювана під час обговорень окремих дражливих мовних питань теза, що «так не говорять» (неодноразово зринала вона і під час обговорення положень проекту правопису 2018 р.) – вербалізація властивої постмодерним індивідам претензії на право визначати норму, яка стає все настійнішою в умовах визнання плюральності норми й фактичного стирання поняття «девіантності». «Тож постмодерністи не заперечують наявність норм, а навпаки, збільшують їх кількість до безмежних масштабів, а тим самим – до заперечення. Всі живуть зі своїми індивідуальними правилами, які допускають і правила на винятки в поведінці» (Козырьков, 2004: 167).

Про те, що постмодерному суспільству властивий «занепад ієрархічних інститутів і жорстких соціальних норм», натомість значно розширені

«сфери індивідуального вибору й масової участі» говорить і О. В. Беляєва (Беляєва, 2010). Поняття цінності індивіда, індивідуального самовираження й індивідуального стилю, що набувають все більшого значення, нерозривно пов'язані із поняттям індивідуальної норми та її цінності, що природньо зумовлює поступове знецінення норм традиційних, які тепер часто витлумачують як інструмент «усереднення» людини.

Зміна цінностей і норм не відбувається миттєво. Базові соціальні норми людина засвоює в ранньому дитинстві, а тому вони міцно входять в її свідомість і спонукають діяти певним чином часто навіть проти її бажання. Але «постмодерний стан» посилює протилежні спонуки, які роблять засвоєну в дитинстві норму слабшою, хоча людина певний час і продовжує дотримуватися її за інерцією. Р. Инглхарт, говорячи про сутнісні зміни в статусі традиційних цінностей, наголошує на зростанні ролі свободи вибору та толерантності, що і є умовами панування плюралізму норм (Инглхарт).

Норма – форма існування зразків поведінки, що часто стає суспільною цінністю, тому дотримання цих норм – це дотримання зразків. Натомість постмодерна людина прагне бути не наслідувачем, а співтворцем, здійснюючи індивідуальну селекцію норм у тих межах, які дозволяють їй залишатися членом суспільства чи соціальної групи, тобто не викликати гострої негативної оцінки.

Цей так званий «соціально-психологічний норматив», якому повинні відповідати людина та її діяльність, залишаються відносно стабільним ядром, необхідним, щоб жити в певному історичному суспільстві. Його нормам властивий високий рівень імперативності, у зв'язку із чим норму також інтерпретують як «генералізоване визначення очікування» (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 433). Але й цей «норматив» зазнає впливу постмодерного світовідчуття й світобачення.

Індивідуальна селекція норм «може відбуватися стихійно або свідомо: через ЗМІ, політичну ідеологію, рекламу та інші соціальні інститути та організації. Існують соціальні лакуни, у яких дія норм зводиться до нуля: приватне життя, творчість тощо. Але є сфери суспільства, які мають дуже щільну, інтенсивну нормативну регламентацію: армія, поліція, виробниче підприємство тощо» (Козырьков, 2004: 169). В останніх норми зберігають високий ступінь імперативності, а можливості індивідуальної селекції порівняно дуже обмежені.

Висновки. Норма – універсальна онтологічна категорія, що визначає систему координат, у межах яких людина освоює дійсність та оцінює її фрагменти, в яких формується її світогляд та вибудовується взаємодія з рештою членів суспільства. Норма є еталоном поведінки або мірою вияву ознаки, що визнані в певному суспільстві належними, а отже, стають є критерієм для оцінювання, і закріплені у вигляді правил.

Сутнісною ознакою соціальної норми є імперативність і зовнішній примус принаймні на початковому етапі існування, оскільки встановлення

норми є виявом владних повноважень легітимної інституції.

Літературна мовна норма є одним із різновидів норми соціальної, а отже, переживає ті самі процеси, що відбуваються із останньою під впливом сучасного «постмодерного стану» людини. Йдеться про поступову девальвацію традиційних цінностей та норм і зростання ролі норм індивідуальних, що знаходить вияв як в індивідуалізації мовлення, так і в зменшенні пієтету перед загальноприйнятими нормами та інституціями, які їх упроваджують.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов С. С. Стоицизм: понятия о добродетели и надлежащем. URL: http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=640.
2. Августин Блаженный. Об истинной религии. Теологический трактат. Мн. : Харвест, 1999. 1600 с.
3. Аристотель. Евдемова етика. М. : РАН ИФ, 2005. 448 с.
4. Беляева Е. В. Нравственные ценности эпохи постмодерна. *Философия и социальные науки*. 2010, 1. С. 60-65.
5. Большой толковый социологический словарь. М. : Вече: АСТ, 2001. Т. 1. 544 с.
6. Братусь Б. С. Аномалии личности. М. : Мысль, 1988. 301 с.
7. Вебер М. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии: в 4 т. М. : ИД Высшей школы экономики, 2016. Т. 1. 445 с.
8. Виндельбанд В. Философия Культуры. М. : Интион, 1994. 350 с.
9. Ефанова Л. Г. Норма как философская и семантическая категория. *Вестник науки Сибири*, 2015. № 1 (16). С. 70–78.
10. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. URL: / <https://sociology.mephi.ru/docs/polit/html/ingl.htm>.
11. Кобильченко В. В. «Норма» і «аномалія», «онтогенез» і «дизонтогенез»: аналіз дефініцій. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. К. : ТОВ «Поліграф плюс», 2015. С. 59.
12. Козырьков В. П. Природа девиации и структура социальных норм. *Вестн. ННГУ. Сер. «Социальные науки»*. Вып. 1 (3). Н. Новгород: Изд-во ННГУ, 2004. С. 159-171.
13. Краткий словарь по философии. М. : Политиздат, 1982. 432 с.
14. Леви Г. Д. Норма. URL: https://gufo.me/dict/philosophy_encyclopedia/%D0%9D%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90.
15. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. СПб. : Алетейя, 1998. 160 с.
16. Муравьев А. Идея нормы. URL: <http://magazines.russ.ru/oz/2014/2/3m.html>.
17. Новая философская энциклопедия: в 4 т. М. : Мысль, 2001. Т. 3. 692 с.
18. Новейший философский словарь. Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. 672 с.
19. Соловьев В. Оправдание добра. URL: http://yakov.works/library/18_s/solovyov/08_024_5.html.
20. Философия: энциклопедический словарь. М. : Гардарика, 2004. 1072 с.
21. Філософський енциклопедичний словник. К. : Абрис, 2002. 742 с.
22. Фромм Э. Душа человека. Революция надежды. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=46884&p=67.
23. Фуко М. Ненормальные: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1974 – 1975 учебном году. СПб. : Наука, 2005. 432 с.

REFERENCES

1. Avanesov S. S. Stoyitsyzm: poniatiya o dobrodeteli i nadlezhashchem [Stoicism: Concepts of Virtue and Proper]. URL: http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=640 [in Russian].
2. Avgustin Blazhennyi. Ob istinnoi religii. Teologicheskiiy traktat [About the true religion. Theological treatise]. Mn. : Harvest, 1999. 1600 p. [in Russian].
3. Aristotel. Evdemova etika [Ethica Eudemia]. M. : RAN IF, 2005. 448 p. [in Russian].
4. Beliaeva E. V. Nravstvennye tsennosti epohi postmoderna [Moral values of the Postmodern era]. *Filosofii i sotsialnyie nauki*. 2010, 1. S. 60-65. [in Russian].
5. Bolshoi tolkovyi sotsiologicheskii slovar [Big explanatory sociological dictionary]. M. : Veche: AST, 2001. T. 1. 544 p. [in Russian].
6. Bratus B. S. Anomalii lichnosti [Personality anomalies]. M. : Mysl, 1988. 301 p. [in Russian].
7. Weber M. Hoziastvo i obshchestvo: ocherki ponsmaishchei sotsiologii: v 4 t. [Economy and Society: Essays in Understanding Sociology]. M. : ID Vysshei shkoly ekonomiki, 2016. T. 1. 445 p. [in Russian].
8. Vindelband V. Filosofiiia Kultury [Philosophy of culture]. M.: Inion, 1994. 350 p. [in Russian].

9. Efanova L. G. Norma kak filosofskaia i semanticheskaia kategoriia [Norm as a philosophical and semantic category]. Vestnik nauki Sibiri, 2015. № 1 (16). P. 70–78. [in Russian].
10. Inghart R. Postmodern: meniaiushchiesia tsennosti i izmeniaiushchiesia obshchestva [Postmodern: changing values and changing societies]. URL: <https://sociology.mephi.ru/docs/polit/html/ingl.htm> [in Russian].
11. Kobylchenko V. V. “Norma” i “anomaliia”, “ontohenez” i “dyzontohenez”: analiz definitsii [“Norm” and “anomaly”, “ontogeny” and “disontogeny”: the analysis of definitions]. Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy. K. : TOV “Polihraf plus”, 2015. P. 59-67 [in Ukrainian].
12. Kozyrkov V. P. Priroda deviatsii i struktura sotsialnyh norm [The nature of deviation and the structure of social norms]. Vestn. NNHU. Ser. “Sotsialnye nauki”. Vyp. 1 (3). N. Novhorod : Yzd-vo NNHU, 2004. P. 159–171. [in Russian].
13. Kratkii slovar po filosofii [Concise Dictionary of Philosophy]. M. : Politizdat, 1982. 432 p. [in Russian].
14. Levi G. D. Norma [Norm]. URL: https://gufo.me/dict/philosophy_encyclopedia/%D0%9D%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90 [in Russian].
15. Liotar Zh.-F. Sostoianii postmoderna [Postmodern State]. SPb. : Aleteiia, 1998. 160 p. [in Russian].
16. Muraviev A. Ideia normy [Idea of a norm]. URL: <http://magazines.russ.ru/oz/2014/2/3m.html> [in Russian].
17. Novaia filosofskaia entsiklopediia [New Philosophical Encyclopedia]: v 4 t. M. : Mysl, 2001. T. 3. 692 p. [in Russian].
18. Noveishii filosofskii slovar [The latest philosophical dictionary]. Rostov n/D : Feniks, 2005. 672 p. [in Russian].
19. Solovev V. Opravdanie dobra [Justification for the good]. URL: http://yakov.works/library/18_s/solovyov/08_024_5.html [in Russian].
20. Filosofiia: entsiklopedicheskii slovar [Philosophy: encyclopedic dictionary]. M. : Gardariki, 2004. 1072 p. [in Russian].
21. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Encyclopedic Dictionary of Philosophy]. K. : Abrys, 2002. 742 p. [in Ukrainian].
22. Fromm E. Dusha cheloveka. Revoliutsiia nadezhdy [The soul of a man. Revolution of hope]. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=46884&p=67 [in Russian].
23. Fuko M. Nenormalnyie: Kurs lektsyi, pročitannyh v Kollezh de Frans v 1974–1975 uchebnom godu [Abnormal: Course of lectures delivered at the College de France in the 1974 – 1975 school year]. SPb. : Nauka, 2005. 432 p. [in Russian].